

Wspomnienia Jana Schwarza (Szwarc¹) – pedagoga, psychologa, organizatora Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku – jako źródła do biografii zawodowej

Anna Siekierska | Uniwersytet Gdański
Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego
<https://orcid.org/0000-0003-2444-8099>

Streszczenie

Słowa kluczowe:
oświata, edukacja,
szkolnictwa,
pedagogika,
biografia,
wspomnienia, źródła
archiwalne

Niniejszy tekst prezentuje wspomnienia pozostawione przez Jana Schwarza (1901–1988) oraz ich wartość jako źródła dotyczące przebiegu kariery tytułowego bohatera. Prezentowane wspomnienia pochodzą ze zbiorów oddziału muzeum Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Gdańsku. We wspomnieniach Schwarz opisuje głównie swoją działalność związaną z pracą pedagoga oraz psychologa, począwszy od roku 1920, kiedy zatrudniony został w szkole powszechnej w swojej rodzinnej miejscowości, a na latach 60. XX wieku kończąc. W trakcie swojej kariery Schwarz uczestniczył m.in. w organizacji Instytutu Psychotechnicznego w Poznaniu. Ponadto był założycielem i kierownikiem Państwowego Pedagogium w Toruniu (działającego od 1937 roku), mającego kształcić wysoko kwalifikowanych nauczycieli szkół powszechnych. W czasie wojny prowadził tajne nauczanie, a po jej zakończeniu został oddelegowany przez ministra oświaty do odbudowy szkolnictwa w Gdańsku, w którym podjął się organizacji Państwowego Pedagogium – przekształconego następnie w Państwową Wyższą Szkołę Pedagogiczną.

Memoirs of Jan Schwarz (Szwarc) – pedagogue, psychologist, organizer of the State Higher School of Pedagogy in Gdańsk – as a source for professional biography (Summary)

Keywords:
education,
schooling,
pedagogy,
biography,
memories, archival
sources

This text presents memoirs left by Jan Schwarz (1901–1988) and their value as sources on the career of the title character. Presented memoirs come from the collection of the museum department of the Pedagogical Regional Library in Gdansk. In his memoirs Schwarz describes mainly his work as an educator

¹ Nazwisko występuje także w spolszczonej wersji „Szwarc” i w takiej też zapisane zostało na nagrobku, który znajduje się na Cmentarzu Oliwskim w Gdańsku. Nazwisko spolszczone zostało najprawdopodobniej w latach 50. XX wieku.

and psychologist beginning from 1920, when he was employed in a primary school in his hometown and finishing in the 1960s. During his career Schwarz participated in the organisation of the Psychotechnical Institute in Poznań. In addition, he was the founder and head of the State Pedagogical School in Toruń (established in 1937), which was supposed to educate highly qualified primary school teachers. During the war he conducted clandestine teaching, and after its end he was delegated by the Minister of Education to rebuild education in Gdansk, where he undertook the organization of the State Pedagogy – later transformed into the State Higher School of Education.

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie postaci Jana Schwarza (ur. 1901 Łasin, zm. 1988 Gdańsk) – psychologa, nauczyciela, pedagoga oraz organizatora jednej ze szkół poprzedniczek Uniwersytetu Gdańskiego – Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej (PWSP) oraz omówienie pozostawionych przez niego wspomnień pod kątem ich przydatności jako źródeł do biografii zawodowej bohatera. Jak dotąd nie powstała jeszcze biografia Schwarza. W literaturze przedmiotu odnaleźć można jednak krótkie biogramy oraz wzmianki o jego działalności (Nowak 2002: 276; Złota Księga Politechniki Gdańskiej 2021; Gedanopedia 2021).

W tekście wykorzystano wspomnienia znajdujące się w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Gdańsku oraz uzupełniając te już opublikowane w broszurce pt. *Jednodniówka wydana z okazji XXV-lecia V Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Żeromskiego w Gdańsku-Oliwie* (Schwarz 2021), a także dokumenty z teczek osobowej Schwarza, która przechowana jest w Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego (AUG, Teczka osobowa Jana Schwarza, sygn. 8001/35).

Charakterystyka źródeł

Schwarz pozostawił po sobie wspomnienia dotyczące jego pracy zawodowej i naukowej. Najwcześniejsze z nich, spisane w 1976 roku, zatytułował „Z walk o oświatę w wyzwolonym Gdańsku. Wspomnienia delegata Ministerstwa Oświaty na miasto Gdańsk o pierwszych początkach szkolnictwa na Wybrzeżu”. Jest to liczący 26 stron maszynopis, na kartach którego Schwarz opisał swoje spostrzeżenia i doświadczenia związane z pracą w szkolnictwie od okresu międzywojennego po drugą połowę lat 40. XX wieku. Na ostatnich dwóch kartach Autor zawarł z kolei swoje dane biograficzne (Schwarz 1976).

Drugie ze wspomnień Schwarz zatytułował „W służbie upowszechniania oświaty na ziemi pomorskiej”. Zostały one spisane i przesłane do Biura Historii Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) w 1976 roku jako dodatkowe opracowanie do tekstu „Z walk o oświatę w wyzwolonym Gdańsku. [...]”. Jest to liczący

21 stron maszynopisu. Zakres chronologiczny tych wspomnień sięga od czasu powrotu Pomorza do Polski w 1920 roku, po lata 60. XX wieku. Poszerzenie ram chronologicznych sprawiło, że wspomnienia te w stosunku do poprzednich uzupełnione zostały o opis działalności Schwarza na polu poradnictwa zawodowo-wychowawczego na Wybrzeżu oraz prezentację wyników jego badań nad młodzieżą regionu pomorskiego. Swoje retrospekcje Autor rozpoczął w nietypowy sposób, bowiem od posumowania swojej działalności. W dwustronicowym opisie zatytułowanym „Rozliczenie z mojej działalności” nakreślił najważniejsze ze swych osiągnięć na polu zawodowym i naukowym (Schwarz 1976b).

Trzecie ze wspomnień pozostawionych przez Schwarza spisane zostały w 1985 roku. Przedstawiają one pokrótce przebieg życia Autora, z naciskiem na wydarzenia związane z karierą naukową i pracą zawodową. Pomimo iż są to najkrótsze ze wspomnień Schwarza, bo liczą zaledwie pięć stron, w przeciwieństwie do poprzednich Autor wspomina w nich także o pewnych wydarzeniach z życia prywatnego, jak choćby śmierci ojca czy opiece nad chorą żoną. Przypuszczalnie spowodowane może to być faktem, że w chwili spisywania tychże wspomnień Schwarz miał już 84 lata i nie pracował zawodowo, co pozwoliło mu na zwrócenie uwagi także inne aspekty życia (Schwarz 1985).

Jan Schwarz w świetle własnych wspomnień

Lata młodości

W swoich wspomnieniach Schwarz podaje, że urodził się 27 grudnia 1901 roku w Łasinie koło Grudziądza jako najmłodsze dziecko Michała Schwarza i Marii Schwarz (z. d. Friedrich). Naukę rozpoczął w 1907 roku w wieku sześciu lat w siedmioklasowej szkole powszechnej w rodzinnej miejscowości² (Historia szkoły podstawowej w Łasinie 2021). Następnie uczęszczał do ośmioklasowego gimnazjum im. Bergera w Poznaniu³. Zwrócić uwagę należy na fakt, że okres edukacji autora wspomnień przypada na czas zaborów, I wojny światowej oraz pierwszych lat po odzyskaniu niepodległości. Tak więc w okresie nauki Schwarza w gimnazjum system edukacji przeszedł spod jurysdykcji niemieckiej pod polską i zachodziło w nim wiele zmian.

² We wspomnianym przez Autora okresie tylko niewielki odsetek szkół elementarnych, zwłaszcza w małych miejscowościach, był w pełni zorganizowany. Większość z nich miała tylko jednego nauczyciela, a naukę można było pobierać jedynie do klasy IV bądź V. Jest więc bardzo prawdopodobne, iż szkoła, do której uczęszczał Schwarz, także nie była placówką siedmioklasową. Ponadto uczniowie chcący pobierać edukację w szkole wyższego stopnia do rekrutacji do gimnazjum przystępowali zazwyczaj po ukończeniu V klasy szkoły powszechnej.

³ Wzmiankowane przez Schwarza gimnazjum oficjalnie nie nosiło nazwy Bergera. Gotthilf Berger był fundatorem budynku, w którym w I poł. XIX wieku mieściła się szkoła realna. Od 1834 roku w budynku tym mieściły się dwa zakłady: katolickie gimnazjum pod wezwaniem św. Marii Magdaleny oraz ewangelickie gimnazjum Fryderyka Wilhelma.

Pierwsze kroki w zawodzie

Schwarz po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, jak sam wspomina, „za radą proboszcza” począł przygotowywać się do zawodu nauczyciela, pobierając naukę w seminarium w Grudziądzu. Podkreślić jednak należy, że Autor wspomnień za czas odzyskania niepodległości uznawał rok 1920, kiedy to Pomorze powróciło do Polski (AUG 8001/35; Schwarz 1985).

Wiosną 1920 roku Schwarz rozpoczął pracę w polskiej już szkole podstawowej w Łasinie⁴ oraz w oddalonych o osiem kilometrów Szczepankach. Schwarz mógł rozpocząć pracę jako nauczyciel jeszcze przed ukończeniem seminarium nauczycielskiego, bowiem ówczesny system edukacyjny, ze względu na niedobory kadrowe, dopuszczał możliwość prowadzenia zajęć w szkole przez osoby nieposiadające pełnych kwalifikacji zawodowych (Sanojca 2014: 277–291; Schwarz 1976).

Następnie Schwarz podaje, że po dwóch latach pracy w szkolnictwie został wysłany do prowadzonego przez Marię Grzegorzewską Instytutu Pedagogiki Specjalnej, gdzie uczył się m.in. pod okiem Janusza Korczaka (Żabczyńska 1995; Okoń 1993: 220–249). Ukończywszy dwuletnie studium pedagogiki specjalnej, udał się do Poznania, gdzie w latach 1923–1928 studiował na Uniwersytecie Poznańskim (Schwarz 1976b). W tym samym czasie prowadził lekcje w szkole specjalnej (AUG 8001/35; Schwarz 1985). W 1930 roku ukończył Wyższy Kurs Nauczycielski grupy fizyko-matematycznej w Poznaniu (AUG 8001/35).

Dalszy rozwój kariery

Jako kolejny ważny krok w swojej karierze naukowej Schwarz podaje uzyskanie stopnia doktora filozofii w roku 1931. Obronił on pracę pt. „Środowisko a rozwój inteligencji” na Uniwersytecie Poznańskim (Nowak 2020; AUG8001/35). Po uzyskaniu stopnia naukowego został wysłany przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na zagraniczne stypendium do Niemiec, gdzie pobierał nauki pod opieką jednych z najlepszych ówczesnych pedagogów Williama Sterna oraz Eduarda Sprangera (Lamiell 2010: 172; Encyklopedia PWN 2021).

Po powrocie ze stypendium rozpoczął intensywną pracę zawodową. Pełnił funkcję profesora pedagogiki i psychologii w Państwowym Wyższym Kursie Nauczycielskim w Poznaniu⁵. W tym samym czasie założył miejską pracownię i poradnię psychologiczno-zawodową w Poznaniu⁶ (AUG 8001/35; Schwarz 1976b). Była to jedna z pierwszych tego typu poradni w Polsce, w której funkcję kierownika Schwarz pełnił w latach 1932–1934. Od roku 1932 roku był on także kierownikiem

⁴ Łasin powrócił do Polski 22 stycznia 1920 roku.

⁵ Funkcję tę Schwarz pełnił od 1 listopada 1932 do 30 czerwca 1934 roku.

⁶ Kierownikiem poradni Schwarz był od 1 października 1932 do 31 grudnia 1934 roku.

poradni zawodowej i gabinetu psychotechnicznego przy Wojewódzkim Instytucie Rzemieślniczo-Przemysłowym w Poznaniu⁷. Ponadto w latach 1935–1937 kierował Korespondencyjnym Wyższym Kursem Nauczycielskim ZNP w Poznaniu⁸.

Schwarz był także założycielem kwartalnika psychologicznego „Psychometria”. Publikował również inne prace z dziedziny psychologii i pedagogiki, m.in. *Nauczyciel w świetle badań psychologicznych* czy *Atlas rozwoju fizycznego i psychicznego*⁹ (Schwarz 1937), który wydany został przez wydawnictwo Gebethner i Wolff w 1937 roku. Przypuszczać można, że na rozwój kariery Schwarza wpływ miał jego pobyt na zagranicznym stypendium (AUG 8001/35).

Następnie, jak wspomina, po czterech latach pracy w Poznaniu powierzono mu zadanie otwarcia pierwszego na Pomorzu pedagogium – Państwowego Pedagogium w Toruniu¹⁰. Szkołę tę prowadził przez dwa lata – do wybuchu wojny w 1939 roku, kiedy to pierwszy rocznik kursantów zakończył swoją naukę. W czasie pracy w Poznaniu wydawał także kwartalnik „Pedagogium”, poświęcony psychologii nauczyciela i sposobom jego kształcenia (AUG, 8001/35; Schwarz 1976; Schwarz 1976b).

Wojenne losy

W swoich wspomnieniach dotyczących okresu II wojny światowej Schwarz podaje rozbieżne wersje wydarzeń z roku 1939. W najwcześniejszych ze wspomnień podaje, że ukrywał się, jeżdżąc pomiędzy Poznaniem – w którym mieszkał – a Toruniem – w którym prowadził pedagogium. W drugich ze wspomnień opisuje, że działania wojenne zastały go w drodze powrotnej z Warszawy do Torunia, podczas której został ostrzeżony i nie zważając na pozostawiane mienie, postanowił uciec w głąb kraju. Schronienie znalazł w Krakowie. Natomiast w najpóźniej spisanych wspomnieniach Schwarz podaje, że „ostrzeżony na czas zdołał uciec do Krakowa”, nie podaje on jednak, w jakim mieście przebywał w chwili wybuchu wojny. W *Słowniku Biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego* odnaleźć można informację, iż Schwarz „we wrześniu 1939 chroniąc się przed aresztowaniem uciekł do W-wy” (Nowak 2020: 276). Informacja ta nie znajduje jednak potwierdzenia we wspomnieniach Schwarza (Schwarz 1985).

Za pewny uznać można jednak fakt, że to w Krakowie doczekał on końca okupacji, pracując w urzędzie pracy jako psycholog i doradca zawodowy. Schwarz wspomina, że w pracy starał się pomagać ludziom zdobyć odpowiednie dokumenty pozwalające

⁷ Funkcję tę Schwarz pełnił od 1 listopada 1932 do 31 sierpnia 1937 roku.

⁸ Kierownikiem kursu Schwarz był od 1 czerwca 1935 do 31 sierpnia 1937 roku.

⁹ Skład główny Atlasu wykonany został przez księgarnię wydawniczą Gebethner i Wolff mieszczącą się w Warszawie przy ul. Zgoda 12. Atlas składa się z 4 zeszytów. Pierwszy z nich nosi tytuł „Dziedziczność i środowisko”, drugi „Rozwój fizyczny”, trzeci „Rozwój psychiczny”, a czwarty został opatrzony tytułem „Anomalie rozwojowe, choroby i zgony”. Było to drugie wydanie Atlasu. Jego pierwsze wydanie nosiło tytuł: *Podręczny atlas fizycznego i psychicznego rozwoju młodzieży* i opublikowane zostało w 1934 roku. Obecnie bardziej dostępne jest wydanie drugie.

¹⁰ Dyrektorem Pedagogium Schwarz był od 1 września 1937 do 3 września 1939 roku.

na w miarę bezpieczne życie w czasie okupacji, jak pisze: „Zjawił się któregoś dnia u niego Czesław Wycech z córką, dla której trzeba było zorganizować odpowiednie dokumenty” (Schwarz 1985). W czasie wojny włączył się on także w konspiracyjne spotkania zarządu Tajnej Organizacji Nauczycielskiej (TON)¹¹, podczas których, z racji na dotychczasowe doświadczenie zawodowe, brał udział w opracowywaniu planu rozwoju oświaty na ziemiach północnych. Przypuszczać można, że to właśnie ze spotkań TON Schwarz znał się z Wycechem, który był jednym z założycieli tej organizacji (Wycech 1947: 3–105; Schwarz 1976; Schwarz 1976b; Schwarz 1985; AUG, 8001/35).

Odbudowa szkolnictwa w powojennym Gdańsku

Najwięcej miejsca w swoich wspomnieniach Schwarz poświęca okresowi po II wojnie światowej i działaniom związanym z tworzeniem Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej. Ze wspomnień wynika, że po zakończonej okupacji niemieckiej, w styczniu 1945 roku, wraz z wojskiem do Krakowa przybył przedstawiciel rządu lubelskiego – Stanisław Skrzyszewski, wyznaczony na ministra oświaty¹². Zorganizował on wówczas spotkanie z przebywającymi w mieście działaczami oświatowymi, wśród których znalazł się i Schwarz. Skrzyszewski poinformował zebranych, że w ślad za poruszającym się wojskiem wysłane zostaną delegacje mające za zadanie zorganizowanie oświaty w większych polskich miastach (PBW, W służbie upowszechniania oświaty na ziemi pomorskiej: 1920/1975, sygn. R 222). Na zebraniu obecni byli także: Stanisław Turski, Jan Kilarski, Kazimierz Kopecki, Kazimierz Kubik, Franciszek Otto, Marian Pelczar oraz Stanisław Szymański. Jak podaje Schwarz, część z nich pragnęła powrócić na Pomorze i tam podjąć się odbudowy polskiej oświaty. Przypuszczalnie dlatego, że wracali oni do miejsca swojego urodzenia bądź dawnej pracy. Na początku kwietnia¹³ grupa ta przybyła do Gdańska. Jak pisze Schwarz: „Gdańsk był w gruzach. Resztki domów dymiły się”. W Oliwie garstka miejscowych nauczycieli polskich organizowała szkolnictwo (Widernik 1980: 3–4; Schwarz 1985; Schwarz 1976).

Stanisław Turski i Kazimierz Kopecki podjęli się organizacji zniszczonej w znacznym stopniu Politechniki Gdańskiej. Jan Kilar z kolei zajął się ochroną ocalałych zabytków, a Marian Pelczar zabezpieczyć księgozbiór z gdańskich bibliotek. Schwarzowi natomiast przypadło zadanie zorganizowania administracji szkolonej.

Po przybyciu na miejsce „grupa operacyjna” znalazła schronienie w gmachu przy ul. Grottgera 9 (ówczesna Lessingastrasse). Następnie Radziecka Komendantura

¹¹ Pod kryptonimem Tajna Organizacja Nauczycielska działał podczas II wojny światowej Związek Nauczycielstwa Polskiego. Autor wspomnień, opisując swoje wojenne losy, posługuje się jednak nazwą sprzed 1939. Pracę w tajnym nauczaniu Schwarz podjął w grudniu 1939 roku i prowadził ją do 18 stycznia 1945 roku.

¹² Stanisław Skrzyszewski przed powołaniem do życia Ministerstwa Oświaty pełnił funkcję przewodniczącego Resortu Oświaty PKWN.

¹³ Grupa Operacyjna Ministra Oświaty przybyła do Gdańska dnia 5 kwietnia. Schwarz jednak nie podaje w swoich wspomnieniach dokładnej daty.

Wojenna udostępniła działaczom oświatowym budynek przy ul. Polanki 130¹⁴, w którym 8 kwietnia otwarto pierwszą po wojnie szkołę podstawową w Gdańsku, a niespełna miesiąc później Państwowe Gimnazjum i Liceum, którego dyrektorem został Schwarz. Funkcję dyrektora Schwarz pełnił tylko przez krótki czas, bowiem wkrótce potem powierzone zostały mu inne obowiązki¹⁵ (Schwarz 2021; AUG, 8001/35).

W połowie kwietnia do Gdańska przybyli wysłannicy Rządu Tymczasowego z Lublina na czele z Janem Młynarczykiem, którzy poczuli tworzyć administrację szkolną. Młynarczyk wyznaczony został na Kuratora Oświaty, Schwarz został zaś wicekuratorem i przystąpił do organizacji Kuratorium Gdańskiego Okręgu Szkolnego¹⁶, na siedzibę którego wybrano Sopot, ze względu na brak odpowiedniego budynku w zniszczonym wojną Gdańsku (Schwarz 1985; Schwarz 1976; AUG, 8001/35).

W pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej Schwarz był także przewodniczącym Komisji Weryfikacyjno-Kwalifikacyjnej oraz Studiów Wstępnych dla młodzieży. W październiku 1945 roku Schwarz został powołany na zastępcę profesora oraz kierownika Zakładu Psychotechniki Politechniki Gdańskiej. Informacji tej nie podaje jednak w swoich wspomnieniach (AUG, 8001/35).

Organizacja Wyższej Szkoły Pedagogicznej

We wrześniu 1945 roku Schwarzowi, jak sam wspomina, powierzono zadanie zorganizowania Pedagogium – szkoły, która kształcić miała nauczycieli¹⁷. Państwowe Pedagogium, którego dyrektorem został Schwarz, prowadziło swoją działalność w salach ulokowanych na parterze gmachu przy ul. Polanki 130 (Grzybowski 2002: 38; Żwir 2021). Utworzenie szkoły pedagogicznej na Pomorzu przyczynić się miało do uzupełnienia braków kadrowych w szkolnictwie. Jednak zadanie, przed jakim stanęli organizatorzy powojennej oświaty, nie było łatwe. Musieli oni bowiem w niemalże zupełnie zniszczonym wojną mieście zorganizować niezbędne wyposażenie oraz pomoce dydaktyczne, a także zapewnić miejsca noclegowe dla przybywających do miasta kursantów oraz wykładowców.

¹⁴ Schwarz podaje w swoich wspomnieniach, że gmach ten mieścił się przy ul. Polanki 131, jednak w rzeczywistości siedziba szkoły zlokalizowana była przy ul. Polanki 130.

¹⁵ W spisie stanowisk zajmowanych po ukończeniu studiów wyższych, który znajduje się w teczce osobowej Schwarza przechowanej w Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego, podaje on, iż pełnił funkcję dyrektora Państwowego Gimnazjum i Liceum w Gdańsku od 1 kwietnia 1945 do 11 sierpnia 1945 roku. Jednakże Schwarz przybył do Gdańska wraz z Grupą Operacyjną Ministra Oświaty dopiero 5 kwietnia. Możliwe jednak, iż nominację na dyrektora otrzymał jeszcze przed przyjazdem do Gdańska.

¹⁶ Funkcję naczelnika Wydziału Oświaty i Wicekuratora Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Sopocie Schwarz pełnił od 11 sierpnia 1945 do 1 stycznia 1946 roku.

¹⁷ W okresie przedwojennym istniało jedenaście tego typu szkół (w tym Pedagogium w Toruniu założone przez Schwarza). Natomiast po II wojnie światowej działalność wznowiło sześć z nich. Były to pedagogia w Warszawie, Kielcach, Łodzi, Poznaniu, Katowicach i Krakowie. Pedagogium założone w Toruniu nie wznowiło swojej działalności, a rolę kształcenia nauczycieli w regionie pomorskim przejęło Pedagogium gdańskie.

Jednak jak wspomina Schwarzw, zapal zarówno studentów, jak i wykładowców był wielki, co sprawiło, że Pedagogium szybko się rozwijało i już po roku swojej działalności przekształcone zostało w Państwową Wyższą Szkołę Pedagogiczną¹⁸ (Schwarz 1976), której dyrektorem został Schwarz¹⁹. Dotychczas zajmowany gmach okazał się zbyt mały wobec rosnącej ilości studentów, w związku z czym władze szkoły pozyskały kredyt z Ministerstwa Oświaty. Pozwolił on na wyremontowanie wypalonego budynku po byłej niemieckiej szkole pedagogicznej we Wrzeszczu przy ul. Sobieskiego 18. W jednych ze swoich wspomnień Schwarz podaje, że PWSP przeniosła się do nowego gmachu w 1947 roku, a w drugich, że w roku 1949, jednak w rzeczywistości był to wrzesień 1948 roku²⁰ (Andrzejewski 2006: 37). Przesunięcie datacji pojawia się także w opisie dotyczącym odsunięcia Schwarza ze stanowiska zastępcy dyrektora PWSP. Autor podaje, że nastąpiło to w 1949 roku, jednak faktycznie został on zwolniony w listopadzie 1948 roku (AUG, 8001/35). Przypuszczalnie powodem zwolnienia była postawa ideologiczna Schwarza²¹ (Nowak 2020: 276; Bień 2017: 107). On sam podaje, że nie podjął dalszej pracy na PWSP, ponieważ „prof. Miller zgłosiła sprzeciw, albo ona, albo ja”, nie precyzując jednak, czego konkretnie dotyczył spór (Schwarz 1985).

Na okresie tym Schwarz w zasadzie kończy swoje wspomnienia. Jedynie w zapiskach pt. „W służbie upowszechniania oświaty na ziemi pomorskiej” odnaleźć można krótką wzmiankę dotyczącą faktu, że w latach 60. założył on pracownię socjologiczno-psychologiczną oraz ośrodek koordynacyjny przy Stoczni im. Komuny Paryskiej w Gdyni.

¹⁸ Powstała w ten sposób placówka była jedyną, obok Łodzi, Krakowa i Katowic, tego typu w kraju, jednak już w 1947 roku PWSP z Katowic została z powodów kadrowych przeniesiona do Łodzi i scalona z tamtejszą szkołą. PWSP w Gdańsku została zorganizowana, pomimo tak ogromnych zniszczeń, właśnie w Gdańsku dzięki pasji i zaangażowaniu ówczesnych działaczy oświatowych. Niespełna ćwierć wieku później z połączenia Wyższej Szkoły Pedagogicznej oraz Wyższej Szkoły Ekonomicznej utworzono Uniwersytet Gdański.

¹⁹ Schwarz pełnił funkcję dyrektora PWSP do roku 1947, kiedy to funkcja ta powierzona została Łukaszowi Doroszowi. Schwarz został wówczas zastępcą dyrektora. W 1948 roku na mocy Dekretu z października 1947 roku zmieniono tytuł dyrektora szkoły na rektora, a tym samym Dorosz mianowany został rektorem, Schwarz zaś prorektorem PWSP.

²⁰ Faktycznie do gmachu przy ul. Sobieskiego 18 PWSP przeniosła się częściowo w 1948 roku i dzieliła go wówczas jeszcze z Liceum Spółdzielczym, a dopiero w roku akademickim 1949/1950 budynek został przekazany w pełni do dyspozycji PWSP.

²¹ Informację o zwolnieniu Schwarza z przyczyn ideologicznych odnaleźć można m.in. w *Słowniku Biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego* czy w artykule Dominika Bienia dotyczącym Kroniki PWSP. Nieznane są jednak źródła tej informacji oraz dokładne okoliczności zwolnienia Schwarza. Przypuszczać można, iż Schwarz pedagog wykształcony w okresie II RP – pobierający także naukę za zachodnią granicą, dodatkowo jak wnioskować możemy z jego wspomnień patriota związany z Kościołem, był negatywnie postrzegany przez władzę komunistyczną. Jednak w pierwszych latach po II wojnie światowej władze komunistyczne angażowały do pracy osoby o różnych poglądach politycznych i społecznych ze względu na znaczące niedobory wykwalifikowanej kadry. Spodziewać się można także, że Schwarz był przeciwny nasilającej się od 1948 roku ideologizacji szkolnictwa i treści nauczania.

Dalsze losy

Z innych źródeł wiemy jednak, że w 1950 roku Schwarz założył gdański oddział Polskiego Towarzystwa Psychologicznego i do roku 1962 pełnił funkcję jego prezesa. Prócz tego prowadził prywatne poradnictwo psychologiczne dla młodzieży (Nowak 2002: 276; Złota Księga Politechniki Gdańskiej 2021; Gedanopedia 2021).

W latach 60. był także biegłym psychologiem w sądzie rejonowym w Gdyni.

Za swoją działalność odznaczony został m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski oraz Medalem Komisji Edukacji Narodowej, a także odznakami honorowymi „Zasłużony dla Gdańska” oraz „Zasłużony dla ziemi gdańskiej”. Sam za największe dzieło swego życia uznawał zorganizowanie Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku (Schwarz 1976).

Zmarł 14 marca 1988 roku w Gdańsku. Został pochowany na cmentarzu w Oliwie.

Zakończenie

Prezentowane powyżej wspomnienia Schwarza stanowią cenne źródło historyczne. Ich wykorzystanie przy opracowywaniu biografii zawodowej Schwarza byłoby celowe i wzbogaciłoby pracę o istotne szczegóły z życia bohatera, których nie da się odnaleźć w dokumentacji formalnej związanej z przebiegiem jego kariery zawodowej. Jednakże sięgając po wspomnienia Schwarza, pamiętać należy, że najwcześniejsze z nich spisane zostały, gdy miał on 75 lat, tak więc niektóre zdarzenia z przeszłości mogły umknąć bądź zniekształcić się w pamięci Autora. Ponadto pokreślić warto, że wspomnienia te spisywane były z myślą o ich udostępnieniu (przesłaniu na konkurs historyczny ZNP) w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, co sprawiało, że Autor nie mógł w swobodny sposób opisać niektórych wydarzeń i własnych spostrzeżeń na ich temat. Fakt, że były to wspomnienia sprawia także, że Autor mógł celowo bądź podświadomie dążyć do zaprezentowania siebie w pozytywny sposób. Dodatkowo zważać należy na fakt, iż wspomnienia opisują wydarzenia w sposób subiektywny, więc nie należy wszystkich podawanych w nich osądów uznawać bezkrytycznie za prawdziwe.

Obiektywna ocena Schwarza jedynie w świetle jego własnych wspomnień nie jest możliwa. Jednak niewątpliwie była to postać o ciekawym i wartym dalszej uwagi życiorysie.

Aby stworzyć pełną biografię Schwarza, należałoby znacznie poszerzyć bazę źródłową, sięgając m.in. do akt osobowych Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu z okresu przedwojennego, które obecnie przechowywane są w Archiwum

Państwowym w Bydgoszczy²², a także do dokumentacji osobowej z okresu działalności Schwarza po 1945 roku, która wchodzi w zasób Archiwum Akt Nowych²³. Prócz tego warto by się zapoznać z zachowaną dokumentacją ze szkół²⁴ i instytucji, z którymi Schwarz był związany. Przejrzeć należałoby także dokumentację pozostałą po działalności Wyższej Szkoły Pedagogicznej, zwłaszcza z pierwszych lat jej działalności²⁵. Pewne materiały związane z działalnością Schwarza znajdują się także w zbiorach Muzeum Uniwersytetu Gdańskiego. Dodatkowo, aby szerzej poznać działalność dydaktyczną i naukową Schwarza, analizie trzeba by poddać wydane przez niego prace.

Pozostawione przez Schwarza wspomnienia mogą posłużyć także jako źródła uzupełniające do badań nad sytuacją szkolnictwa zarówno w okresie przedwojennym, jak i po 1945 roku, a także jako materiał informacyjny do opisu historii Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku²⁶.

Bibliografia

Źródła

Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Gdańsku:

Schwarz 1976, *Z walk o oświatę w wyzwolonym Gdańsku. Wspomnienia Delegata Ministra Oświaty na miasto Gdańsk o pierwszych początkach szkolnictwa na Wybrzeżu*, sygn. R 221,

Schwarz 1976b, *W służbie upowszechniania oświaty na ziemi pomorskiej: 1920/1975*, sygn. R 222, R 222/2,

Schwarz 1985, *Wspomnienia biograficzne dr Jana Szwarcza / dr Jana Schwarza/ spisane 28 X 1985 r.*, sygn. R 216.

Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego:

Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego, Teczka osobowa Jana Schwarza, sygn. 8001/35.

Źródła drukowane

Dekret z dnia 28 października 1947 roku o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego (Dz. U. z 1947 r. Nr 66, poz. 415).

²² Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (APwB), Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Bydgoszczy, Akta personalne – Schwarz Jan, sygn. 354/806.

²³ Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Edukacji Narodowej w Warszawie, Schwarz Jan, sygn. 2521/5286.

²⁴ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Bergera w Poznaniu, sygn. 5457; APwB, Liceum Pedagogiczne (Seminarium Nauczycielskie) w Grudziądzu, sygn. 1482.

²⁵ Dokumentacja wytworzona w wyniku działalności Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku przechowana jest w Archiwum Państwowym w Gdańsku oraz w Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego.

²⁶ Państwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Gdańsku doczekała się już kilku mniej lub bardziej obszernych opracowań, jednak żaden z autorów dotychczas powstałych prac nie sięgnął po wspomnienia pozostawione przez Schwarza. Do najważniejszych z nich zaliczyć można pracę Mieczysława Widernika (1980) czy Marka Andrzejewskiego (2006).

Publikacje

- Andrzejewski M., 2006, *Z dziejów Wyższej Szkoły Pedagogicznej (1946–1970)* [w:] M. Andrzejewski, L. Mokrzycki, J.A. Włodarski (red.), *Zarys dziejów Uniwersytetu Gdańskiego*, Gdańsk.
- Bień D., 2017, *Kronika Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej za czas od chwili jej powstania do końca 1952 roku autorstwa Adama Dobrowolskiego*, „Progress. Journal of Young Researchers”, nr 1.
- Grzybowski R., 2002, *Geneza wyższych szkół pedagogicznych i ich rozwój organizacyjny w latach 1946–1949*, „Biuletyn Historii Wychowania”, nr 1/2,
- Mazurek J., 2018, *Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w II RP na przykładzie Państwowego Seminarium Nauczycielskiego im. T. Kościuszki w Ostrowcu Świętokrzyskim i losów jego absolwentów*, „Rocznik Historyczny Muzeum Polskiego Ruchu Ludowego”, R. 34,
- Lamiell J., 2010, *William Stern (1871–1938): A Brief Introduction to His Life and Works*, Lengerich.
- Łaszczuk J., 2012, *Dziewięćdziesięciolecie Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej*, „Szkoła specjalna”.
- Okoń W., 1993, *Wizerunki sławnych pedagogów polskich*, Warszawa.
- Sanojca K., 2014, *Szkoła jako instytucja pracy. Pozycja prawna oraz problemy zawodowe nauczycieli szkół państwowych w Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] W. Mędrzecki, C. Leszczyńska (red.), *Metamorfozy społeczne. Praca i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa,
- Nowak Z. (red.), 2002, *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego, Suplement II*, Gdańsk.
- Widernik M., 1980, *Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Gdańsku w latach 1946–1970*, [w:] M. Widernik i in., *Uniwersytet Gdański i jego poprzedniczki*, Gdańsk.
- Wycech C., 1947, *Praca oświatowa w kraju w czasie wojnie*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, nr 1.
- Żabczyńska E., 1995, *Maria Grzegorzewska. Pedagog w służbie dzieci niepełnosprawnych*, Warszawa.

Źródła internetowe

- Encyklopedia PWN*, hasło: Eduard Spranger – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Spranger-Eduard;3978489.html> [dostęp: 18.04.2021].
- Gedanopedia*, hasło: Szwarz Jan, https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SZWARC_JAN [dostęp: 18.04.2021].
- Historia szkoły w Łasinie, http://zsp-lasin.pl/?page_id=2189 [dostęp: 11.07.2021].
- Jednodniówka* wydana z okazji XXV-lecia V Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Żeromskiego w Gdańsku-Oliwie, http://www.dawnaoliwa.pl/biblioteczka/1970_jednodniowka.html#S17, [dostęp: 2021.04.18].
- Złota Księga Politechniki Gdańskiej*, hasło: Schwarz Jan, <https://pg.edu.pl/zlota-ksiega/schwarz-jan> [dostęp: 18.04.2021].

Biogram

Anna Siekierska – doktorantka Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych i Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego oraz pracowniczka Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego. Zainteresowania badawcze: historia oświaty, historia Polski po 1945 roku, historia społeczna, archiwistyka.